

Önsöz

George Poulimenos

Kasım 2010'da düzenlenen Levanten Sempozyumu için İzmir'de bulunduğum bir sırada katılımcılardan bazılarının bana Yunanca seslenmesine şaşırmıştım. Daha doğrusu, o an düşündüğüm bunun Yunanca olduğuydu, fakat bu alışık olduğum Atina Yunancası değil, İzmir'in Rumca konuşan son mübadilleri vefat ettikten ve onların soyundan gelenlerin konuştukları dil zamanla standart Yunancaya dönüştükten sonra yok olduğunu zannettiğim Yunancanın İzmir lehçesiydi.

Duyduğum lehçe bana İzmir'in Çeşme'ye yakın, deniz kenarındaki yerleşimlerinden Kato Panagia'da (bugünkü Çiftlik) doğan büyükannemi hatırlatmıştı. Kelimeler ve sentaks aynıydı, hatta aksan bile modern İtalyancaya ya da Sakız Adası'nda konuşulan şiveye benzer bir müzikal ton taşıyordu. O zamanlar, lisede okuduğum sıralarda büyükannemin ağzından çıkan ilginç kelimeleri ne yazık ki sonradan kaybolan bir deftere not etmeye başlamıştım.

O gün benimle *Smyrneika* konuşanlar dar anlamda Rum değillerdi. Bunlar, Doğu Akdeniz'in tarif edilmesi zor, birçok farklı unsurdan oluşan etnik grubu Levantenlerdi.

Büyük kısmı İtalyan denizci cumhuriyetlerinden olan Batı Avrupalı tüccarlar, İstanbul'un 1204'te Latinler tarafından istila edilmesinden bile önce Levant'te yaşıyor ve ticaret yapıyorlardı. Kapitülasyonlar (Osmanlılarla Avrupalı güçler arasında 16. yüzyıldan beri yapılan antlaşmalar), Bizans tarafından yabancı tüccarlara verilen ayrıcalıkların bir devamıydı ve gittikçe daha fazla sayıda Avrupalının, Osmanlı İmparatorluğu'nun liman şehirlerinde yerleşmesine ve refaha ermesine olanak sağlamıştı.

Franklar, Latinler, Katolikler, Levantenler: Bunlar Levant'ın Batı Avrupalılarına zaman içerisinde verilen isimlerdi. Öte yandan bu insanlar sadece Katolik değillerdi; büyük çoğunluğu İngiltere ve Hollanda gibi Protestanlığı benimsemiş topraklardan geliyordu.

Zamanla Levantenler Rumca'yı ana dilleri olarak benimsemişlerdi. Bunun çeşitli sebepleri vardı: İstanbul ve İzmir gibi nüfusun büyük kısmının Rumca konuştuğu yerlerde yaşıyorlardı, adalardan sürekli bir Katolik Rum akışı vardı. Evlilikle birleşen çiftlerin kendileri ve çocukları için başka bir dil seçeneği yoktu; çocuklarının bakıcılar Rum'du ve saire.

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başları Levantenlerin altın çağıydı. Sadece İzmir'de nüfusun yüzde onunu oluşturuyor, şehrin ticaretinin önemli bir kısmını kontrol ediyor ve İzmir'in zengin hinterlandından istifade edilmesine öncülük ediyorlardı. Öte yandan milliyetçiliklerin gelişmeye başlaması bu bolluk çağına son verecekti. Levantenlerin çoğu 1922'nin o vahim Eylülündeki Büyük Yangın'dan sonra İzmir'i terk etmişti, lakin çoğunluğu doğdukları sevgili şehirlerinde hayatlarına devam etmek için bir süre sonra geri dönmeyi başardı. Dolayısıyla Rumca ya da en azından bugünün İzmir'inin *Smyrneika* lehçesi, Yunanistan ile Türkiye arasındaki 1923 zorunlu nüfus mübadelesinin bir sonucu olarak tamamen yok olmamıştı. Doğuştan çok dilli ve yapısı itibarıyla çok kültürlü olan Levantenler, günlük hayatlarında Fransızca, İtalyanca ve bazı örneklerde İngilizce gibi bildikleri diğer dillerin yanı sıra *Smyrneika*'yı kullanmaya devam etmişlerdi.

Smyrneika, yerli Rumların yokluğunda bile, zaman zaman dili konuşanın ana dilinin etkisi altında da kalarak bir süre daha evrilmeye devam etti. Öte yandan artık büyük oranda Türkçe ve Fransızcadan aldığı kelimelerle zenginleşiyordu. "Ótan *kondouizéris vrádhhi*, n' anávis ta *fára tou otomobiliou*", ("Gece araba sürdüğünde farlarını yakmalısın". İtaliye olarak yazılmış olan kelimeler için bkz. sözlük) gibi modern teknolojinin terimlerini içeren tabirler, Fransız okullarında dinî tarikatlar tarafından öğretilen bu ikincisinin etkisini göstermektedir.

Yazık ki zaman insafsızdır. Yeni nesiller *Smyrneika*'yı öğrenmek konusunda teşvik edici bir unsura sahip değillerdi: Türkçe, Fransızca ve gittikçe artan bir şekilde İngilizce, İzmir'in Levantenleri arasında *lingua franca* rolünü üstlendi. Bu unsur ve İzmir Levantenlerinin yavaş yavaş düşen sayısı (bugün artık İzmir nüfusunun % 0.1'ini oluşturmaktadırlar) bir MVO, İzmirli ve bu kitabın yazarlarından George Galdies'in rahmetli

babası olan Sayın Peter Polycarp Galdies'i kelimeleri, tabirleri ve şarkı sözlerini İngilizce tercümeleriyle birlikte not etmeye teşvik etmişti.

Söz konusu notların yeniden keşfedilmesi ve bunu müteakip yaşlı Levantenlerle yapılan sohbetler eşyazarım George Galdies'te bu çalışmayı geliştirmeye ve bildiği, sevdiği şekliyle *Smyrneika*'yı muhafaza etmeyi denemeye yönelik bir arzu uyandırdı. Kısa süre sonra ona, onunla bu girişimde işbirliği yapacak ve *Smyrneikes Kouvedes* adı altında *Smyrneika* lehçesini ve eski kozmopolit İzmir'in özgün atmosferini göstermek için tasarlanmış bir dizi diyalog yazacak olan Alex Baltazzi katıldı.

Proje, Levanten Mirası forumunda ilan edildikten sonra, başlangıçta *Smyrneika Lexicon* ve *Kouvedes*'in editörlüğüne yardımcı olmak ve ayrıca genel Yunanca bilgimle katkıda bulunmak üzere takımın üçüncü üyesi olma fırsatının üzerine hemen atladım. Fakat zamanla her birimizin boş zamanının ve enerjisinin büyük kısmını her türlü işe ve amacımıza giden yolda ortaya çıkan sorunlara vakfetmesiyle roller birbirine karıştı.

Takip eden aylarda yeni kelimeler, fikirler ve görüşler taşıyan beş bin e-posta İzmir, Atina ve Londra arasında gidip geldi. Bazen fikirlerimiz birbirinden oldukça farklıydı, fakat her zaman tatmin edici bilimsel bir uzlaşmaya varmayı başardık.

Sonuç, elinizdeki yaklaşık 2.000 sözcük ve *Smyrneikes Kouvedes*'i içeren *A Lexicon of Smyrneika* oldu. Ana kaynağımız *Smyrneika* lehçesiyle yazılmış birkaç edebi eserin yanı sıra, asıl olarak eşyazarlarım ve arkadaşlarımızın hafızalarıydı. Öte yandan söz konusu bu kitaplardaki kelimeler ancak Alex ve George bunları hatırladığı ve anlamlarını kendileri verebildiği takdirde çalışmaya dâhil edildi. Bir bütün olarak çalışmamızın, kelimelerin sayısı ve verilen açıklamalar bakımından bildiğimiz tüm çalışmalardan daha kapsamlı olduğu söylenebilir.

Bu noktada ailelerimize, arkadaşlarımıza ve katkıda bulunan herkese yardımları ve teşvikleri için teşekkür etmek isteriz. Bu macera sırasında ailelerimizin gösterdiği sabır olmaksızın bu çalışma mümkün olmazdı.

Atina, Mayıs 2012

Giriş

Alex Baltazzi

İzmir Rumcası üzerine bir sözlük yazma fikri, başlangıçta aklıma Fransızların çok kullandığı alayvari bir deyim olan “resusciter les morts”u (ölüleri diriltme) getirmişti. Öte yandan eski Yunanca, Latince gibi “ölü” lisanlara günümüzdekilerin ne kadar çok şey borçlu olduğunu da unutmamak gerekir.

Tabii ki İzmir Rumcası, Yunancanın bir lehçesidir. Yunancanın lehçeleri birden fazladır. İstanbul’unki de İzmir’e benzeyen, fakat farklılıkları olan bir lehçedir. Aynı şeyi İzmir’e çok yakın olan Sakız Adası’nın (Chios) Rumca lehçesi içinde söyleyebiliriz.

Çok eski çağlardan beri çok kültürlü, çok dinli bir ortamda gelişen kentlerde bu lehçeler gün görmüştür. Deniz ticaretinin hâkim olduğu Akdeniz havzasında ticari faaliyetlerde bulunan ve birçok kentte yerleşmeler de kuran yabancı tüccarların lisanı da lûgatimize ve lehçelere yeni kelimeler kazandırmıştır. Bu duruma Türkçeye geçen çok sayıda İtalyanca (Venedik/Cenova) kökenli kelimeyi örnek gösterebiliriz.

Osmanlı, Arap, Yunan, İtalyan, Fransız, İspanyol gibi belli başlı Akdeniz ülkelerinden başka yerlere göç eden halklar lisanlarını tam kaybetmemişler, mahalli kelimelerin ilavesiyle onu korumaya çalışmışlardır. Eğitim, kültür ve iletişim olanaklarının daha zor olduğu eski dönemlerde, dışarıdan gelip kozmopolit bir ortamda varlıklarını sürdürmeye çalışan bu insanlar, söz konusu olanaklardan yoksunluk ve dar çevre yapıları sayesinde kendi yabancı lisanlarını muhafaza etmeyi başarmışlardır.

İzmir Rum lehçesinde bugün Yunanistan’da artık kullanılmayan eski Yunanca kelimelere rastladık. Bunun dışında, İzmir Rum lehçesinin üzerinde, bu lehçenin temelini teşkil eden ve ona en çok kelime kazandıran Yunancadan başka Türkçe, İtalyanca ve Fransızca lisanlarının tesirini de görüyoruz. Elinizdeki sözlüğe giren 2000’e yakın kelimenin büyük çoğunluğu Türkçe kökenli. Yukarıda bahsi geçen İtalyan denizcilik terimlerinden başka, İzmir’de yerleşmiş İtalyan Levantenlerin katkısıyla birçok İtalyanca kelime İzmir Rum lehçesine girmiştir. Ayrıca gözleyebildiğimiz kadarıyla İzmir’e yerleşmiş Fransızca konuşan yabancıların tesiriyle ve Fransız kültürü, eğitimi İzmir’de özellikle Levantenler arasında önem kazanınca Fransızca kelimeler de bahsi geçen lehçenin lûgatine tesir etmiştir.

Bilindiği gibi İzmir’e yerleşmiş Rumlar ve Levantenler tarafından kullanılan İzmir Rumcası bu insanların büyük kısmı için, özellikle de Yunancayı okulda öğrenmeyen Levantenler için basit bir terimle “kulaktan dolma”, günlük bir lisanı. Bu sebepten dolayı birçok kelimenin telaffuzu ortama ve kişiye göre değişmekteydi ve bazen de bir çeşit kısaltmaya uğrardı. Bu nedenle sözlükteki birçok kelimenin birden fazla telaffuzunu vermeye çalıştık.

İkinci Dünya Savaşı sırasında 10 yıla yakın Atina’da yaşamaya mecbur kaldığımız için annemin Rumcası diğer Levantenlerden farklıydı. Örneğin, İzmir’in “tzi”si (“tzi to ípa”) yerine Atina Yunancasının “tis”ini (“tis to ípa”) kullanıyordu. Ben de turizm faaliyetlerimdeki Yunan ilişkilerimden dolayı, her ne kadar Yunanca karakterlerle yazmasam ve Latin karakterli “Frangochiotika”yı tercih ettiysem de, Yunancaya daha yatkındım. Yunanlı arkadaşlarım “Sen Yunancayı bir İzmirli gibi konuşmuyorsun” derler. Bir dilin lehçesini bilenler, lehçenin öz lisanının konuşulduğu yerlerde uzun süre buldukları takdirde, o lisanı çabuk öğrenebilirler. Kouvedes (Sohbet) bölümünde Smyrneika’dan ve eski İzmir’in yaşam konuları üzerinden örnekler vermeye çalıştım. Haftanın her bir günü için ayrı bir mekan seçilmiş ve sohbette yer alan kişiler lehçenin çeşitli inceliklerini kullanarak hem kendilerini hem eski İzmir’i anlatmaya çalışmışlardır.

İzmir, Mayıs 2012

Smyrneika Üzerine

George Galdies

Smyrneika (ya da Smyrniotika) eski İzmir'in günlük hayatta kullanılan, Yunancanın Sakız adası lehçesine benzeyen dilidir. Çağlar boyunca İzmirli, Smyrneika'nın türediği dillerine Romeika, Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) Yunan dili demişlerdi. Bu lehçenin grameri ve sentaksı genel Yunancanın biraz farklı bir biçimiydi; öte yandan farklı kaynaklardan diller arasındaki kaynaşmanın sonucu olarak çok sayıda farklı kelime mevcuttu.

Zaman içinde başta Fransızca, İtalyanca ve Türkçe olmak üzere diğer dillerden gelen kelimelere Yunanca ekler geldi ya da bunlar o zamana kadar mevcut olmayan Yunanca isim, fiil ya da sıfatlara dönüştüler. Dahası her ne kadar bugün Yunanistan'da kullanılsalar da bazı kelimelerin kökleri Antik Yunan'a uzanmaktaydı ve bunların varlıklarını Ege'nin Anadolu kıyılarında sürdürmüş olduğu düşünülmektedir.

Smyrneika, İzmir'in kozmopolit nüfusunu oluşturan farklı milletler ve etnisiteler arasında kullanılan araçsal bir dil olarak İzmir'in gayrimüslim semtlerinde ve bunları çevreleyen mahallerde yaygın bir şekilde konuşuluyordu. Yunanların, Osmanlı Rumlarının ve hatta birçok Levantenin ana diliydi, fakat başta herhangi bir ticari faaliyet içerisinde olanlar olmak üzere Türkler, Ermeniler ve Yahudiler bile bu dili en azından giriş seviyesinde bilirdi. İzmir Levantenleri dünyanın dört bir yanına göç edip dili de beraberlerine götürene değin söz konusu dil 1960'lara kadar bu topluluk tarafından konuşulmaya devam etti.

İzmir lehçesi, 1922'de kısmen yıkılmasının ardından şehri terk eden mülteciler tarafından konuşulduğu için Yunanistan'da da bir süre varlığını sürdürdü; ta ki genç kuşaklara devlet okullarında sadeleştirilmiş genel Yunanca öğretilmesinin ardından yok olana dek. Bu arada, aralarında Sokratis Prokopiou ve Kosmas Politis'in de olduğu çeşitli Yunan yazarlar şiirlerinde, romanlarında ve hatıralarında Smyrneika'yı kullanmışlardı. Lehçe, Rebetiko şarkıların mısralarında da hakim olan dildi.

Üzücü bir şekilde Smyrneika bugün ölmeye yüz tutmuş bir halde. Hatırasını korumak yönünde bir katkıda bulunmak üzere, söz konusu dili oluşturan kelimeler ve ifadelerden oluşan bu sözlüğü derleme işini üstlendik. Elinizdeki gerçek Smyrneika kelimelerinden oluşan bir sözlük olduğu için herhangi bir Yunanca-İngilizce sözlükte bulunabilecek kelimeleri eklemekten mümkün merteye kaçındık; bu bağlamda çalışma, genel Yunanca kelimelerden yoksun, özgün bir çalışmadır. Öte yandan o günün İzmir'in toplumsal ve ekonomik yaşamında önemli bir rol oynayan bazı temel Yunanca, Türkçe ve batı Avrupa dillerinden kelimeleri çalışmaya dahil ettik.

Smyrneika genellikle Yunan alfabasıyla yazılırdı. Fakat Levantenler arasında Frangochiotika denilen başka bir yazım şekli hüküm sürüyordu. Bu, Sakız adasının Ceneviz yönetimi altında olduğu ve merkez nihayetinde İzmir'e kayana kadar adanın Ege'nin önemli bir ticaret merkezi olarak yükseldiği bir dönemde, Yunancanın Latin alfabesi kullanılarak fonetik temelli yazılmasıyla ortaya çıkmıştı. Olabildiği kadar fazla okura ulaşmak için sözlükte ve onun ardından gelen diyaloglarda bu yazım biçimini kullanmaya karar verdik.

Katkıda bulunan herkese yorumları ve önerileri için teşekkür ederiz. Bu sözlüğü derlemek bir yıla yakın yorucu bir araştırmaya mal oldu, ama belki de bize sonraki basımlar için malzeme olmak üzere ortaya çıkmayı bekleyen daha fazla kelime ve ibare olduğundan yine de çalışmanın mükemmel olduğu iddiasında değiliz.

Londra, Mayıs 2012